

**PRZYNALEŻNOŚĆ
ADMINISTRACYJNO-
TERYTORYALNA
ALEKSANDROWA
DO KOŃCA XX WIEKU**

Opracował:
Jakub Lutosławski

S P I S R Z E C Z Y

Wstęp	3
Rozdział I Administracyjna przynależność Brużycy Wielkiej.	4
Rozdział II Osada Aleksandrów w ujęciu administracyjnym od powstania do roku 1837.	8
Rozdział III Status administracyjny Miasta Aleksandrów w latach 1837 -1866.	10
Rozdział IV Osada Aleksandrów w latach 1866 – 1914.	12
Rozdział V Status administracyjny Aleksandrowa w latach 1914 – 1918.	14
Rozdział VI Aleksandrów między wojnami 1918-1939.	15
Rozdział VII Aleksandrów w administracji terytorialnej III Rzeszy.	17
Rozdział VIII Od reformy do reformy – Aleksandrów po 1945 roku.	19
Bibliografia	22

WSTĘP

Aleksandrów Łódzki – jedna z wielu osad powstałych na ziemiach polskich po burzliwej epoce wojen napoleońskich nigdy nie był tematem wielkich rozpraw historycznych.

O ile *Przynależność administracyjno-terytorialna Aleksandrowa do końca XX wieku* nie jest oględną formą przekazu historycznego, o tyle zamiarem moim w tworzeniu tejże monografii było poszerzenie dosyć skromnego zbioru publikacji o Aleksandrowie.

Praca ta poza związkami stricte administracyjno-terytorialnymi obejmuje również w niewielkim stopniu zagadnienia historyczne, których zastosowanie wiąże się z wyjaśnieniem niektórych wątków tematycznych pracy.

Granice okresu, w jakim się poruszam trudno określić jednoznacznie. Zamierzam nieco więcej miejsca poświęcić Brużycy Wielkiej, więc za źródłami encyklopedycznymi sięgam do XII wieku. Czas właściwy będący przedmiotem badań rozpoczynają księgi sądowe łęczyckie z 1386 roku w sposób niezbity świadczące o istnieniu Brużycy Wielkiej. Kwartył górny w sposób logiczny wiąże się z ostatnią reformą podziału administracyjnego w Polsce z 1999 roku.

W każdym z rozdziałów starałem się ukazać przynależność Aleksandrowa, bądź Brużycy Wielkiej do właściwych jednostek terytorialnych, czasem poszerzając je o przynależność sądowniczą, kościelną (katolicką) itp.

Kamili za pomoc w badaniach poświęcam

Autor.

R o z d z i a ł I

Administracyjna przynależność Brużycy Wielkiej

Zarówno Jażdżyńska¹, jak i duet Tukaj Wróbel² zgodnie piszą o wsi Brużycy Wielka jako o bezpośredniej poprzedniczce Aleksandrowa na ziemiach Królestwa Kongresowego.

Pierwsze zapiski dotyczące wsi szlacheckiej Bruzica, bądź Brużycy są dużo starsze i pochodzą z ksiąg sądowych łęczyckich z 1386 roku³. W okresie I Rzeczypospolitej Brużycy leżała w granicach prowincji wielkopolskiej w Koronie. Księgi sądowe, w których wymienia się nazwę Brużycy zostały wydane w łęczyckim, co wskazuje na przynależność wsi do tegoż województwa. Nie ma natomiast zgodności, co do lokacji powiatowej Brużycy, choć wiadomo, że granicach administracyjnych łęczyckiego znajdowały się wówczas powiaty łęczycki, brzeziński i orłowski.

Taki stan rzeczy pozostał nienaruszony aż do II rozbioru Polski.

W 1793 niemal cały obszar ziem sieradzko-łęczyckich wszedł w skład prowincji tzw. Prus Południowych. Brużycy Wielka wraz z całym województwem łęczyckim została wcielona do nowoutworzonego departamentu łęczyckiego z narzuconą administracją pruską.

Po zniknięciu Polski z map Europy w roku 1796 terytorium dzisiejszego województwa łódzkiego znalazło się w granicach departamentów warszawskiego i kaliskiego⁴. Taki stan administracyjny trwał do 1806 roku, gdy zaborcę wyparły wojska napoleońskie. W

¹ J. Jażdżyńska, *Monografia miasta przemysłowego Aleksandrów w latach 1822-1870*, Łódź 1954, s. 9.

² H. Tukaj J. Wróbel, *Aleksandrów Łódzki. Zarys dziejów 1816-1948*, Aleksandrów 1992, s. 5.

³ J. Jażdżyńska, *Monografia ...*, s.9

⁴ M. Bandurka, *Zmiany administracyjne i terytorialne województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, Warszawa 1974, s. 9.

styczniu 1807 została powołana tzw. Komisja Rządząca, która przejęła władzę administracyjną nad terytoriami podległymi Napoleonowi. Reforma terytorialna została wprowadzona w życie dopiero po traktatach tylżyckich i uregulowana dekretem z 19 grudnia 1807 roku. Ustanowiono niniejszym na terenie dzisiejszego województwa łódzkiego 60 powiatów zamiast dotychczasowych 58. Brużycza Wielka znalazła się w granicach administracyjnych powiatu zgierskiego z siedzibą władz w Piątku w nowoutworzonym departamencie warszawskim.

Po względom sądowniczym w okresie Księstwa Warszawskiego w sprawach mieszkańców Brużycy Wielkiej rozstrzygał Sąd Pokoju dla powiatu zgierskiego i Trybunał Cywilny I instancji dla departamentu warszawskiego. Sąd Karny i Odzewny (Apelacyjny) był jeden na całe Księstwo Warszawskie, wobec czego podlegały mu wszystkie jednostki administracyjne.

22 maja 1815 roku prawnie przestało istnieć Księstwo Warszawskie. Mocą ustawy konstytucyjnej z 27 listopada 1815 roku Królestwo Kongresowe podzielono na województwa nawiązując do przedrozbiorowego rozkładu terytorialnego.

Brużycza Wielka w nowym porządku znalazła się w granicach województwa mazowieckiego. Władze rosyjskie przy zachowaniu nazewnictwa województw zlikwidowały powiaty jako jednostki administracyjne. Dotychczasowy powiat zgierski, na terenie którego znajdowała się Brużycza wszedł wespół z powiatem łęczyckim w skład obwodu łęczyckiego.

Dotychczasowe terytorium powiatów posłużyło jako jednostka przy podziale na okręgi wyborcze i miejsca zwoływania sejmików ziemskich. Dla omawianego obszaru siedzibą powiatu było miasto

Piątek. Podział, o którym szerzej pisze Bandurka ⁵ wszedł w życie w drugiej połowie 1816 roku.

Po względem kościelnym Brużycza Wielka podlegała parafii zgierskiej. Jak pisze Splitt w artykule *Od biskupstwa do diecezji* ⁶ ziemie leżące w XI i XII wieku w zasięgu diecezji poznańskiej, a więc od Poznania, poprzez Kalisz i Sieradz, aż do Czerska, uporządkował legat papieża Kaliksta II, kardynał Idzi z Tusculum około roku 1123. W 1136 roku biskup Rzymu Innocenty II mocą bulli *Ex commisso Nobis...* przyporządkował wspomniane wcześniej ziemie archidiecezji gnieźnieńskiej. Wspominają o tym również autorzy historii archidiecezji gnieźnieńskiej, w której czytamy m.in.: „Przyjmuje się, że w skład ówczesnej archidiecezji gnieźnieńskiej wchodziła wschodnia część Wielkopolski, Kujawy, Łęczyckie, Sieradzkie, rozległe tereny Mazowsza i prawdopodobnie również leżąca na prawym brzegu Noteci kasztelania nakielska „⁷. Brużycza leżała więc w zasięgu wpływów archidiecezji gnieźnieńskiej. Większym problemem okazuje się przyporządkowanie wsi odpowiedniej parafii. Jażdżyńska pisze, iż Brużycza w XVI wieku należała do proboszcza łęczyckiego⁸, co wskazywałoby na podległość parafii łęczyckiej. Jednak Pawiński w *Polsce XVI wieku* zalicza wieś w poczet ziem pod parafią zgierską, co ze względu na odległość wydaje się bardziej prawdopodobne. Koniec istnienia Brużyczy Wielkiej jako samodzielnej jednostki – wsi szlacheckiej nie został nigdy dokładnie określony. Leonard de Verdmon w *Monografii wszystkich miast i miasteczek w Królestwie Polskim* ⁹ wymienia datę 1812 jako powstanie Aleksandrowa na gruntach dóbr

⁵ M. Bandurka, *Zmiany administracyjne i terytorialne województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, Warszawa 1974, rozdz. II

⁶ J. A. Splitt, *Od biskupstwa do diecezji*, [w] <http://www.stary.kalisz.pl> – wydruk w posiadaniu autora.

⁷ *Zarys dziejów archidiecezji gnieźnieńskiej*, [w] <http://www.archidiecezja.pl> – wydruk w posiadaniu autora

⁸ J. Jażdżyńska, dz. cyt., s. 9.

⁹ L. de Vardmon, *Krótką monografią wszystkich miast, miasteczek i osad w Królestwie Polskim*, Warszawa 1902, cyt za Aleksandrów Łódzki. *Zarys dziejów 1816-1948*, Aleksandrów 1992

bruzyckich. Ksiądz Witold Nadolski w krótkiej kronice miasta¹⁰ również datuje początek Aleksandrowa na rok 1812, co znajduje potwierdzenie w Aktach Miasta Aleksandrowa¹¹. Zarówno Jażdżyńska¹², jak i źródła encyklopedyczne¹³ oscylują wokół lat 1817-1818, co wydaje się najbardziej prawdopodobne.

¹⁰ W. Nadolski, *Kronika m. Aleksandrowa*, Aleksandrów 1937, cyt za *Aleksandrów Łódzki. Zarys dziejów 1816-1948*, Aleksandrów 1992

¹¹ Ze wstępu do inwentarza *Akta Miasta Aleksandrowa*

¹² J. Jażdżyńska, dz. cyt. s. 9

¹³ M.in. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* pod red. F. Sulimowskiego, t. 1. W-wa 1880 ; *Leksykon Miast Polskich*, J. Kwiatek, T. Lijewski, W-wa 1998, s. 7

R o z d z i a ł I I

Osada Aleksandrów w ujęciu administracyjnym od powstania do roku 1837.

Aleksandrów założony staraniem Rafała Bratoszewskiego – właściciela gruntów erygowano jako jedno z wielu miast o tej nazwie jako pomnik cara Aleksandra. Po burzliwej epoce wojen napoleońskich wyniszczone gospodarczo ziemie polskie potrzebowały solidnej struktury przemysłowej. Temu też sprzyjał Rząd Królestwa Kongresowego. Obok Aleksandrowa Bratoszewskiego w I połowie XIX wieku powstały takie osady jak Ozorków Starzyńskiego, Poddębice Zakrzewskiego, Zduńska Wola Złotnickiego, czy Tomaszów Ostrowskiego¹⁴. Aleksandrów nie był więc wyjątkiem. Zagęszczenie sieci osadniczej na terenach „garbu łódzkiego” miało istotne znaczenie w kontekście rozwoju układu administracyjnego późniejszego województwa łódzkiego.

Tak na wniosek właściciela Aleksandrowa Bratoszewskiego i Komisji rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji Rada Administracyjna Królestwa Polskiego wyniosła Aleksandrów do godności miasta trzeciego rzędu aktem z dnia 26 marca 1822 roku¹⁵. Dokument, o którym mowa zawierał niezwykle cenną w kontekście rozważań o przynależność administracyjną miasta notkę następującej treści: „Osada rzemieślnicza Aleksandrów, w Obwodzie Łęczyckim, Województwie Mazowieckim położona (...)”¹⁶. U Bandurki natomiast czytamy, że „w latach dwudziestych nie dostrzega się ponadto

¹⁴ J. Jażdżyńska, dz. cyt. , s.4.

¹⁵ J. Jażdżyńska, dz. cyt. , s.19.

¹⁶ Cyt. *Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego* nr 340, [w], *Monografia ...* , J. Jażdżyńska, s.19.

większych zmian administracyjnych ani terytorialnych. Również w okresie powstania 1830-1831, a także bezpośrednio po jego stłumieniu żadne zmiany w zakresie organizacji administracji na szczeblu wojewódzkim i powiatowym nie nastąpiły”¹⁷. Fragment przytoczonego dokumentu dopełniony słowami Bandurki w sposób dość lapidarny, acz lakoniczny zamyka rozważania na temat Aleksandrowa dla lat 1817-1831. W roli dopełnienia wspomnę jeszcze tylko o obowiązującym niezmiennie od 1815 roku podziale na powiaty, będące wyznacznikami okręgów wyborczych. W tej strukturze miasto nadal należało do powiatu zgierskiego. Podobnie wyglądał status administracyjny Aleksandrowa w ciągu następnych 6 lat, aż do 7 marca 1837 roku.

Natomiast sądownictwo państwowe w myśl konstytucji Królestwa Polskiego przewidywało podległość Aleksandrowa Sądowi Pokoju w Zgierzu (dla powiatu zgierskiego, który stał się okręgiem sądowym), trybunałowi I instancji w Warszawie – stolicy województwa oraz specjalnemu trybunałowi handlowemu dla województwa mazowieckiego. Sąd apelacyjny i sąd najwyższej instancji pozostawał jeden na całe Królestwo, więc siłą rzeczy rozciągał swoją władzę nad Aleksandrowem. Siedziba sądu rozstrzygającego w sprawach kryminalnych dla Aleksandrowa mieściła się w Łęczycy – stolicy Obwodu.

Wspomnieć należy jeszcze o statusie kościelnym Aleksandrowa, który od 1818 zmienił się w stosunku do Brużycy. Staraniem cara Aleksandra I Pius VII podniósł diecezję warszawską do godności archidiecezji i jej też odtąd podlegał Aleksandrów. Parafia aleksandrowska podlegała natomiast bezpośrednio dekanatowi w Łodzi, który powołano pod archidiecezją warszawską.

¹⁷ Cyt. M. Bandurka, *Zmiany administracyjne i terytorialne województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, Warszawa 1974, s.27.

Rozdział III

Status administracyjny Miasta Aleksandrów w latach 1837 -1866.

Wspomnianego 7 marca 1837 roku postanowieniem carskim „z powodu nieistnienia od dawna w Warszawie władz administracyjnych stopnia wojewody (...)”¹⁸ przemianowano województwa na gubernie. Podobnym postanowieniem 11 października 1842 roku dotychczasowe obwody zostały przemianowane na powiaty, a powiaty na okręgi. Zakres kompetencji władz poszczególnych jednostek terytorialnych nie uległ zmianie. Jedyne nazewnictwo zostało zmodyfikowane i tak gubernią rządził właściwy jej rząd gubernialny, a nie jak dotychczas komisja wojewódzka. Komisarz obwodowy stał się naczelnikiem powiatu, natomiast urzędy municypalne przemianowano na magistraty. Aleksandrów wobec zmian jakie zaszły znajdował się więc na terenie powiatu łęczyckiego okręgu zgierskiego guberni mazowieckiej. Kolejne istotne zmiany nastąpiły wraz z wydaniem ukazu carskiego w roku 1845. Reforma administracyjna ograniczała liczbę guberni z ośmiu do pięciu. Znajdujący się dotychczas w mazowieckich granicach gubernialnych Aleksandrów włączono wraz z całą gubernią mazowiecką do guberni warszawskiej. Cztery lata po zmianach w podstawowym podziale kraju rozpoczęto realizację reformy na szczeblu powiatowym, która jednak zachowała Aleksandrów w dotychczasowych granicach powiatu łęczyckiego okręgu zgierskiego. W okresie powstania styczniowego generalicja stworzyła własny podział administracyjny Królestwa według organizacji konspiracyjnej

¹⁸ Cyt. M. Bandurka, *Zmiany ...*, s.32.

czerwonych. W istocie nie był to nowy podział, a jedynie powrót do porządku sprzed reformy 1842 roku, choć nie uwzględniał on podziału na jednostki niższego szczebla – okręgi i obwody. Aleksandrów znalazł się więc na czas powstania w województwie mazowieckim powiecie łęczyckim, choć formalnie dla władz zaborczych funkcjonował wedle reformy z 1842 roku. Ponieważ władze powstańcze miały swych przedstawicieli na terenach miasta Aleksandrowa należy wspomnieć również o hierarchiczności administracyjnej powstania. Powiatem łęczyckim na interesującym nas terytorium zarządzał naczelnik powiatowy odpowiedni powiatowi łęczyckiemu. Jemu podlegały władze powstańcze na terenie powiatu i zobowiązywały go do zaspokajania potrzeb walczących oddziałów. Sądowniczo powstańcy Aleksandrowscy podlegali łęczycko-kujawskiemu trybunałowi rewolucyjnemu.

2 marca 1864 roku powołano Komisję Spraw Włościańskich, a 30 sierpnia 1864 roku powołano Łódzką Dyрекję Naukową jako placówkę kontrolną szkolnictwa. Obu tym instytucjom podlegało miasto Aleksandrów.

Rozdział IV

Osada Aleksandrów w latach 1866 – 1914.

W roku 1866 władze rosyjskie zrealizowały reformę administracyjną będącą echem powstania styczniowego i mającą przeciwdziałać podobnym wystąpieniom w przyszłości. Likwidowano centralne urzędy Królestwa przekazując ich kompetencje organom w Petersburgu. Następowoło rozdrabnianie jednostek terytorialnych, by zwielokrotnić ucisk ludności polskiej.

Ukazem z ostatniego dnia roku 1866 podwojono liczbę guberni. Od 1867 roku mamy więc do czynienia z dziesięcioma jednostkami pierwszego szczebla administracyjnego. Większość ziem łęczyckich z Aleksandrowem i Łodzią włącznie została wcielona do nowopowstałej guberni piotrkowskiej. Wraz z nowym ładem Aleksandrów stał się częścią powiatu łódzkiego.

W trzy lata po reformie administracja centralna w Petersburgu wydała ukaz, w którym 45 miast z guberni kaliskiej i piotrkowskiej przemianowano na osady. Argumentem cofający prawa miejskie m.in. Aleksandrowa stała się nie efektywność, stagnacja ekonomiczna i wyludnienie. W istocie Aleksandrów stracił po powstaniu wielu wybitnych fachowców, rzemieślników, którzy masowo emigrowali do pobliskiej Łodzi. Niespotykany rozrost miasta, które od 1841 posiadało już prawa miasta gubernialnego spowodował spadek wartości produkcji Aleksandrowa i w efekcie doprowadził do jego upadku. Mocą ukazu carskiego Aleksandrów włączono do gminy Brużyca Wielka w powiecie łódzkim guberni piotrkowskie.

Opisana w tym rozdziale zmiana była ostatnią dokonaną na Aleksandrowie przez władze rosyjskie.

W kwestii sądownictwa po reformie z 1866 roku miasto, a później osada Aleksandrów podlegało sądowi kryminalnemu w Warszawie – dawnemu sądowi kryminalnemu guberni warszawskiej. Cywilny nadzór prawny nad Aleksandrowem sprawował Trybunał cywilny w Warszawie. Ponadto miasto do 1914 roku podlegało Sądowi Policji Poprawczej w Piotrkowie, Sądowi pokoju w Łodzi (gdzieś pomiędzy latami 1875 – 1914, źródła nie wskazują dokładnej daty). Od 1876 roku zrusyfikowano cały system sądowniczy w Królestwie tworząc Warszawski Okręg Sądowy, któremu podlegało całe państwo oraz podległe centrali jednostki - sądy okręgowe w Warszawie, Piotrkowie Kaliszu. Powiat łódzki z Aleksandrowem znalazł się w granicach jurysdykcji I sądu okręgowego w Piotrkowie, a od 1889 roku w II okręgu sądowym. Pomimo, iż na terenie osady znajdował się sąd gminny rozstrzygał on w sprawach szczebla gminnego dla Brużycy, Rąbienia i Rszewa¹⁹.

¹⁹ M. Bandurka, dz. cyt., s.60.

Rozdział V

Status administracyjny Aleksandrowa w latach 1914 – 1918.

Już w pierwszych dniach Wielkiej wojny, gdy tylko niemiecko-austriacka armia wkroczyła na tereny ziem guberni piotrkowskiej administracja terytorialna podzielona została na dwie strefy okupacyjne. Północno-zachodnia część ziem, a więc również Aleksandrów włączono do niemieckiej strefy okupacyjnej, a z czasem do utworzonego dnia 8 września 1915 roku General-Gubernatorstwa Warszawskiego. Powiat łódzki, w granicach którego znajdował się osada rozdzielono strefą demarkacyjną, jednak północna część powiatu wraz z Aleksandrowem nie zmieniła nazwy.

Sądownictwo polskie w chwili wkroczenia wojsk państw centralnych nie zmieniło się w sposób zdecydowany lub znaczący. Okupant zachował poprzedni system. Z czasem sądy pokoju zastąpiły Komisje Rozpoznawczo – Pojednawcze²⁰. Od wydania 8 września 1915 roku rozporządzenia o ustroju sądowniczym w General-Gubernatorstwie Warszawskim Aleksandrów znalazł się pod jurysdykcją Cesarsko-Niemieckiego Sądu Okręgowego w Łodzi jako sądu II instancji. W pierwszej instancji rozstrzygał sąd gminny, a więc sąd dla gminy Bruźca Wielka.

²⁰ Tamże, s.69.

Rozdział VI

Aleksandrów między wojnami 1918-1939.

Województwo łódzkie jako jednostka podziału administracyjnego pierwszego szczebla powołano dopiero po odzyskaniu niepodległości. Mocą ustawy z dnia 2 sierpnia 1919 roku 10 guberni wchodzących niegdyś w skład Królestwa Polskiego podzielono na 5 województw, w tym łódzkie. Załącznik do ustawy określał podział powiatowy województwa na 23 jednostki terytorialne²¹. Wedle tego podziału Aleksandrów zwany już Łódzkim²² znajdował się w granicach administracyjnych powiatu łódzkiego.

Okres powojenny niezwykle uwydatnił pozycję osady. Wraz z dniem 25 stycznia 1924 roku rozporządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych przekształcono gminę wiejską Brużycy Wielka i Nakielnica w gminę wiejską Brużycy Wielka. Aleksandrów więc podlegał urzędowi gminy w Brużycy. Jednak już 5 marca 1924 roku podniesiono go do rzędu miasta. Przeszło 3 lata później 8 kwietnia 1927 roku przeprowadzono pierwsze wybory do Rady Miejskiej w Aleksandrowi i Rady Gminy Brużycy Wielka. Zmiany i reorganizacje administracji w latach 1933-1935 sprawiły, iż w roku śmierci marszałka Piłsudskiego na ziemiach województwa łódzkiego funkcjonuje gmina Aleksandrów obok gminy Brużycy Wielka. Ostatecznie na chwilę przed wybuchem II wojny światowej Aleksandrów był jednym z 4 miast powiatu łódzkiego w województwie łódzkim.

²¹ M. Bandurka, dz.cyt., s.74.

²² Wcześniej Aleksandrów dla odróżnienia od wielu innych miast sygnowanych tą nazwą określano mianem Fabryczny, bądź Łęczycki, jednak od momentu wyraźnego rozrostu demograficzno-gospodarczego Łodzi dodano przymiotnik Łódzki. Wspominam o tym, dopiero teraz, gdyż województwo łódzkie powołane formalnie w 1919 roku daje niezbite podstawy do używania przymiotnika Łódzki.

Sądownictwo w dwudziestoleciu międzywojennym na obszarze województwa łódzkiego mocą dekretu z dnia 7 lutego 1919 roku utrzymywano w dotychczasowym zakresie terytorialnym²³. Taki stan polskiego sądownictwa trwał dla Aleksandrowa do 14 kwietnia 1921 roku, kiedy to rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości zlikwidowano Sąd Pokoju dla miasta Aleksandrowa. Utworzono natomiast Sąd Pokoju w Zgierzu dla miasta Zgierz oraz 5 gmin, w tym Brużycy Wielkiej. Sąd okręgowy, czyli II instancji dla Aleksandrowa znajdował się od wydania „Prawa o ustroju sądów powszechnych” w

1928 roku w Łodzi. Z dniem 1 sierpnia 1929 roku miasto Aleksandrów ponownie zmieniło właściwości terytorialne sądowe i z okręgu Sądu Pokoju w Zgierzu włączone zostało do właściwego Sądu Grodzkiego w Łodzi.

Z chwilą wkroczenia wojsk hitlerowskich Aleksandrów podlegał więc jurysdykcji sądowej w Łodzi w całej możliwej rozciągłości właściwej miastu innemu niż stołeczne.

Kościelna przynależność Aleksandrowa w II Rzeczypospolitej zmieniła się w sposób zasadniczy z dniem 10 grudnia 1920 roku. Podówczas papież Benedykt XV bullą *Christi Domini* powołał do życia diecezję łódzką. Tejże z dniem wejścia w życie bulli podległa katolicka parafia aleksandrowska.

²³ M.Bandurka, dz. cyt., s.86.

Rozdział VII

Aleksandrów w administracji terytorialnej III Rzeszy.

W okresie działań wojennych na ziemiach województwa łódzkiego można mówić o dualizmie administracyjno-terytorialnym. Z chwilą wprowadzenia okupacji niemieckiej dotychczasowe województwo łódzkie podzielono na dwie części. Interesująca nas część zachodnia ziemi łódzkiej wraz z Aleksandrowem weszła bezpośrednio w skład Rzeszy tworząc tzw. „wcielone ziemie wschodnie”²⁴. Charakter administracyjny terytorium Aleksandrowa, jak również Łodzi został określony dopiero w dokumencie z dnia 9 listopada 1939 roku sygnowanym nazwiskiem namiestnika Greisera. W myśl dokumentu Łódź, wraz z częścią środkową województwa włączono do rejencji kaliskiej, do tzw. Kraju Warty (niem. Reichsgau Warthenland). Zarówno Aleksandrów, jak inne, nawet większe miasta np. dawna siedziba województwa zostały podporządkowane Kaliszowi i Inowrocławowi, gdzie rezydowały władze rejencji. Stan ten zmienił dekret z 1941, na mocy którego zwierzchnictwo rejencji powierzono władzom w Litzmannstadt (od 11 kwietnia 1940 tak nazywano Łódź). Rzecz jasna Aleksandrów podporządkowano właściwym jednostkom administracyjnym we wspomnianym czasie. Dalsze reformy terytorialne okupanta zakładały rozdział ziem łódzkich między rejencje inowrocławską i kalisko-łódzką oraz dystrykty warszawski i radomski Generalnej Guberni. Obok Konstantynowa i Rudy

²⁴ Tamże, s.98.

Pabianickiej w ramach w powiecie (landraturze) łódzkim (Lodach-Land) rejencji kalisko-łódzkiej miasta znalazł się Aleksandrów.

Sądownictwo na terenie Kraju Warty opierało się na systemie sądowniczym Rzeszy. Aleksandrów w systemie okupanta podlegał sądowi grodzkiemu (Amtsgericht) i sądowi okręgowemu (Landsgericht) w Łodzi. Na terenach Warthenland istniały jeszcze Sądy Specjalne, (Sondergericht), których siedziba dla omawianego obszaru znajdowała się w Łodzi, siłą rzeczy na całej płaszczyźnie sądowniczej podobnie jak przed wybuchem wojny Aleksandrów zależny był od Łodzi.

Rozdział VIII

Od reformy do reformy – Aleksandrów po 1945 roku.

Dzięki działalności agend podziemnego aparatu państwowego w Polsce po 1945 roku w sposób dość szybki ukształtował się aparat administracji terytorialnej. Nowa władza przyjęła za wyjściową zasadę podziału państwa z 1921 roku. W 1948 województwo łódzkie posiadało 14 powiatów, 4 miasta wydzielone, 43 niewydzielone, 232 gminy i 3889 gromad. Terytorialnie ziemie Aleksandrowa należały do powiatu łódzkiego w województwie łódzkim, a sam Aleksandrów posiadał status miasta niewydzielonego. Najbliższe zmiany granic jednostek administracyjnych ważne dla omawianych terenów Aleksandrowa nastąpiły w 1963 roku, kiedy to gminę Brużycza Wielka uszczuplono o gromady Jedlicze, Kontrewers i Ustronie, które w ten sposób powiększyły powiat łęczycki. Brużycza straciła również część gminy Franin stanowiącą wieś Zwierzyniec A i część gromady Szatonia stanowiącą kolonię Zwierzyniec B włączone do miasta Aleksandrowa.

W roku 1954 Brużycza Wielka w wyniku reformy gromad otrzymała status gromady. W około osiemnaście lat później uregulowano ostatecznie granice miasta Aleksandrowa i wyłączono z jego obszarów 133 hektarowy las i włączono go do gromady Brużycza Wielka.

Z dniem 1 stycznia 1973 roku najniższą jednostką administracji terytorialnej znów stała się gmina. Wśród 2366 gmin powstałych w wyniku reformy znaleźć można m.in. gminę Aleksandrów Łódzki w powiecie łódzkim.

Sądownictwo w latach 1945-1973 kształtowało się w dużej mierze na terenie województwa łódzkiego w oparciu o ustrój przedwojenny. Jednak niewielkie zmiany, jakie zaszły szczególnie w roku 1945 były konsekwencją bądź to zniszczeń wojennych, bądź sytuacji politycznej w kraju. I tak Aleksandrów od 1945 roku podlegał Sądowi Najwyższemu w Łodzi, która pierwotnie miała pozostać nawet stolicą Polski ! Tutaj mieścił się również Sąd Apelacyjny. W myśl nowoogłoszonego prawa z 1950 roku ustanowiono sądy powszechne, powiatowe, wojewódzkie i Sąd Najwyższy. Aleksandrów podlegał pod jurysdykcję Sądów łódzkich, a jedynie w sprawach mieszkańców gminy Bruźca Wielka rozstrzygał Sąd Grodzki w Zgierzu (Wydział Zamiejscowy Sądu Powiatowego w Łodzi, od 1968 funkcjonuje jako Sąd Powiatowy w Zgierzu).

Najradykalniejsze przekształcenia w podziale administracyjnym województwa łódzkiego miały miejsce w 1975 roku. Wraz z uchwaleniem ustawy z dnia 28 maja o dwustopniowym podziale administracyjnym kraju i zmianie ustawy o radach narodowych wprowadzono nowy porządek terytorialny w województwie łódzkim. Mocą ustawy utworzono 49 województw w tym potężnie okrojone województwo łódzkie zwane często Łódzkim Zespołem Miejskim²⁵. Aleksandrów Łódzki stał się częścią łódzkiego (od 1987 łódzkiego miejskiego) zachowując status miasta. Obok miasta Aleksandrowa Łódzkiego zachowano gminę o tej samej nazwie.

Ostatnia w XX wieku reforma administracyjna z 24 lipca 1998 roku przywróciła zasadniczy trójstopniowy podział administracyjny Państwa Polskiego²⁶ na gminy, powiaty i województwa. Od dnia 1 stycznia 1999 roku Aleksandrów Łódzki znajduje się w granicach administracyjnych

²⁵ L.Olejnik, *Reforma Podziału Administracyjnego Polski w 1975 r. (z szerszym uwzględnieniem zmian w regionie łódzkim)*, [w] *Rocznik Łódzki*, t.XLII, 1995

²⁶ Dz.U. 1998 nr 96 poz. 603

województwa łódzkiego, w powiecie zgierskim i jest siedzibą władz gminy miejsko – wiejskiej o tej samej nazwie.

Dzisiejszy Aleksandrów skupia wokół siebie 24 sołectwa: Beldów, Beldów Krzywa Wieś, Brużycza Wielka, Chrośno, Ciężków, Jastrzębie Górne, Kolonia Brużycza, Księstwo, Krzywiec, Mała Brużyczka, Nakielnica Karolew, Nowe Kransodęby, Nowy i Stary Adamów, Prawęcice, Rąbień, Rąbień AB, Ruda Bugaj, Sanie, Słowak, Sobień, Stare Krasnodęby, Szatonia, Wola Grzymkowa i Zgnile Błoto.

Miasto Aleksandrów natomiast składa się z pięciu jednostek pomocniczych Rad Osiedli oznaczonych wedle nomenklatury rzymskiej od I do V.

Pod względem kościelnym wszystkie parafie aleksandrowskie skupione w dekanacie aleksandrowskim podlegają archidiecezji łódzkiej.

Pod względem sądowym Aleksandrów podlega Sądowi Rejonowemu w Zgierzu dla miasta i gminy Aleksandrów oraz odpowiednim Wydziałom Sądu Okręgowego w Łodzi dla obszaru właściwości Sądu Rejonowego w Zgierzu.

BIBLIOGRAFIA

Akty prawne

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 kwietnia 1975 r. w sprawie zmiany granic powiatów łęczyckiego i łódzkiego w województwie łódzkim. Dz.U.1975 nr 13 poz.73

Ustawa z dnia 28 maja 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych. Dz.U.1975 nr 16 poz. 91

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 maja 1975 r. w sprawie określenia miast oraz gmin wchodzących w skład województw. Dz.U.1975 nr 17 poz. 92

Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa. Dz.U. 1998 nr 96 poz. 603

Część V, poz. 20 [w] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 sierpnia 1998 r. w sprawie utworzenia powiatów. Dz.U. 1998 nr 103 poz. 652

Źródła archiwalne

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi

Akta Miasta Aleksandrowa

Anteriora Rządu Gubernialnego Piotrkowskiego, 1807-1867

Akta Gminy Brużycy Wielka

Opracowania i źródła drukowane

J. Jażdżyńska, *Monografia miasta przemysłowego Aleksandrów w latach 1822-1870*, Łódź 1954

M. Bandurka, *Zmiany administracyjne i terytorialne województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, Warszawa 1974

H. Tukaj J. Wróbel, *Aleksandrów Łódzki. Zarys dziejów 1816-1948*, Aleksandrów 1992

W. Trzebiński A. Borkiewicz, *Podziały administracyjne Królestwa Polskiego w okresie 1815-1918 r.* Dokumentacja Geograficzna., Warszawa 1956

J. Bardach B. Leśnodorski M. Pietrzak, *Historia państwa i prawa polskiego*, Warszawa 1987

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. F. Sulimierski, t.1, W-wa 1880.

J. Kwiatek T. Lijewski, *Leksykon miast polskich*, W-wa 1998

M. Bandurka, *Rozwój terytorialny ziem województwa łódzkiego w okresie 1918-1993*, [w] *Rocznik Łódzki*, t. XLI, 1994

Źródła internetowe:

J.A. Splitt, *Od biskupstwa do diecezji*, [w] <http://www.stary.kalisz.pl> – wydruk w posiadaniu autora.

Prywatna strona Tomka Pietrasa – <http://republika.pl/tomekpietras/aleksandrow.html>